

VU Research Portal

Adel en natuurschoon in Nederland 1928-1973

Verstegen, S.W.

published in

Virtus. Bulletin van de werkgroep adelsgeschiedenis
2009

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Verstegen, S. W. (2009). Adel en natuurschoon in Nederland 1928-1973. *Virtus. Bulletin van de werkgroep adelsgeschiedenis*, 16, 177-194.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Adel en natuurschoon in Nederland 1928-1973

Dit artikel is oorspronkelijk verschenen in *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 16 (2009) 177-194.

Meer gedetailleerde versies van de kaarten in dit artikel zijn te vinden op de site van Virtus:

<http://www.adelsgeschiedenis.nl/Virtus2009-Kaarten.html>

Wybren Verstegen

Op de afgebeelde kaart is een cluster van grotere en kleinere landgoederen zichtbaar in de omgeving ten noorden van Den Haag. Het betreft hier een exemplaar uit de collectie kaarten van landgoederen die vielen onder de Natuurschoonwet (NSW).¹ De kaarten zijn vermoedelijk in de jaren vijftig gemaakt in opdracht van Staatsbosbeheer en berusten nu dankzij een schenking in de kaartenverzameling van de Vrije Universiteit.² Op de kaart vinden wij rechtsboven het uit drie delen bestaande bekende landgoed Duivenvoorde, dat toen toebehoorde aan de familie Schimmelpenninck van der Oye en nog altijd onder de NSW valt. Door een deel van zijn landgoed onder de NSW te brengen, geniet de eigenaar belangrijke belastingvoordelen mits hij belooft het landgoed intact te houden. De fiscale voordelen worden groter als het landgoed wordt opengesteld voor het publiek.³ Van het landgoed Duivenvoorde was in 1935 ruim 153 hectare onder de Natuurschoonwet gebracht. Dat was niet het gehele landgoed, want volgens een opgave van de wandelgids van de ANWB van het jaar 1946 had Duivenvoorde een tweemaal zo grote oppervlakte, namelijk 316 hectare.⁴

¹ Dit artikel behandelt slechts één bijzonder aspect van de Natuurschoonwet. De auteur bereidt een uitgebreide publicatie voor over de geschiedenis van de Natuurschoonwet.

² Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit, signatuur LK.11659gk. De gehele verzameling NSW-kaarten wordt gedigitaliseerd. De kaarten werden eind jaren negentig van de vorige eeuw (ongeveer 1996/1997 onder het ministerschap van J.J. van Aartsen) door Ing. Willem van Vliet, oud-beleidsmedewerker NSW bij het Ministerie van Landbouw en thans werkzaam bij Stichting Geldersch Landschap/Geldersche Kasteelen te Arnhem, uit een afvalcontainer van het Ministerie van Landbouw gered.

³ Bij de gearceerde (gedeelten van) landgoederen gaat het om landgoederen of percelen die in de loop der jaren aan de Natuurschoonwet zijn onttrokken.

⁴ Koninklijke Nederlandse Toeristenbond A.N.W.B., *Landgoederen en wandelterreinen in Nederland* (z.p., 1946).

⁸ G. Harmsen, *Natuurbeleving en arbeidersbeweging. De Nederlandse socialistische arbeidersbeweging in haar relatie tot natuur en milieu* (Amsterdam, 1992) 39, 88, 89.

namelijk van oudsher een belangrijke stem in Natuurmonumenten en hadden een prominente rol in het netwerk rond de vereniging. ‘Edelen en zakenlieden konden hun maatschappelijke status vergroten door zich bezig te houden met het streven naar natuurbescherming’ schreef Van der Windt.⁹ Dat deden zij niet alleen binnen organisaties als Natuurmonumenten, maar ook in hun persoonlijk leven door te streven naar behoud van het natuurschoon op hun landgoed. Beheer van een landgoed was (en is) voor hen dan méér dan alleen het in stand houden van huis en park, méér dan het economisch rendabel maken van het voorouderlijk grondbezit. In de woorden van de in 1922 opgerichte Bosraad, die moest beoordelen of landgoederen voor bescherming in aanmerking kwamen: ‘Een zeer belangrijk gedeelte (van het natuurschoon) is in de loop der tijden ontstaan, dank zij het werken en streven van de grondbezitters, die vaak geslacht op geslacht aan den opbouw van de thans met fraai geboomte bezette landgoederen hebben gewerkt.’¹⁰ Al sinds de achttiende eeuw golden in Europa dergelijke landgoederen als mooie natuur. Het gaat dan in feite om cultuurlandschappen of om natuur die, in de bewoordingen van Van der Windt, in hoge mate ‘arcadisch’ is.¹¹

Voor het adelsonderzoek is de vraag interessant in hoeverre het beschermde natuurschoon in Nederland in de tijd na de totstandkoming van de wet gedomineerd werd door adellijk (groot)grondbezit. Het gaat hier dus niet om een reconstructie van het adellijk grootgrondbezit in het algemeen, maar specifiek over de vraag welk aandeel de adel had in het landgoederenbezit dat onder de Natuurschoonwet viel. Deze vraag kan in drie deelvragen worden opgesplitst: hoe groot was dat aandeel procentueel op het totaal aan land dat onder de NSW werd gebracht? Hoe groot waren de adellijke landgoederen in verhouding tot de niet-adellijke landgoederen? In hoeverre kon de adel zijn belang in het behoud van particulier natuurschoon behouden in decennia na de Tweede Wereldoorlog?

Na beantwoording van deze vragen kan worden teruggekoppeld naar de positie van de adel in de Nederlandse natuurbescherming. Een elite van edelen en zakenlieden was binnen Natuurmonumenten dominant, schreef Van der Windt, en Natuurmonumenten is verweten teveel een lobbygroep te zijn geweest van landgoedeigenaren. Voor de geschiedschrijving van zowel de natuurbescherming als de Nederlandse adel is het interessant te kijken welke positie

⁹ H. van der Windt, ‘De totstandkoming van “de natuurbescherming” in Nederland’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, CVII (1994) 506, 507.

¹⁰ Nationaal Archief (NA), Archief van jhr. Mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck, inv.nr. 45, notulen Boschraad dd. 6 juni 1931, 3e vervolg.

¹¹ Van der Windt, ‘De totstandkoming’, 507.

de adel innam binnen deze elite. Dat kan worden onderzocht door te kijken naar de invloed van de adel op het bestuur, de bestuurssamenstelling en de specifieke maatregelen die de natuurbeschermingsorganisaties voorstonden, met andere woorden: deze vraag kan worden geanalyseerd op het politiek/bestuurlijke vlak. Met het statistisch materiaal betreffende de NSW kan deze vraag vanuit een andere optiek worden bekeken. Nederland staat niet bekend als een land waar de adel uitzonderlijk veel grond bezat, zelfs in de oostelijke provincies was hij niet overheersend geweest in dat opzicht.¹² Desalniettemin wordt ook in Nederland landbezit met een daarbij behorend voornaam huis geassocieerd met ‘adel’ of toch tenminste met een adellijke of zo men wil ‘aristocratische’ levenswijze.¹³ De statistische gegevens die in de jaren dertig van de twintigste eeuw werden verzameld door de ministeries van Landbouw en van Financiën¹⁴ geven een indicatie van het realiteitsgehalte van deze gevoelsmatige verbinding, uiteraard alleen voor wat betreft landgoederen die vielen onder de NSW. Gegeven het feit dat natuurbescherming in Nederland, bij ontstentenis van een natuurbeschermingswet¹⁵, tot in ieder geval de jaren vijftig sterk leunde op deze wet en dus op landgoederen, kan worden nagegaan in hoeverre die natuurbescherming in materiële zin steunde op adellijk grondbezit.

De Natuurschoonwet¹⁶

Een definitie van wat een landgoed tot natuurschoon maakt of maakte, zal men in de archieven tevergeefs zoeken. Uit de kwalificaties die gebezigd werden in de adviezen van de Bosraad, blijkt dat het ging om opgaand hout, fraaie vergezichten, lanen omzoomd door grote bomen, idyllische oude boerderijen, de aanwezigheid van een windmolen etc. De

¹² J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 608-609.

¹³ Kuiper en Van der Laarse kenschetsen in dit verband de buitenplaats zelfs als een ‘pseudo-feodale entourage’. R. van der Laarse en Y. Kuiper, ed., *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2005) 7.

¹⁴ NA, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a. Er zijn ook gedetailleerde opgaven uit de periode 1940-46 overgeleverd: Amsterdams Archief, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 687; NA, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Dienst Staatsbosbeheer, inv.nr. 507, natuurschoonwet. In dit artikel is de spelling van familienamen en landgoederen overeenkomstig de spelling in de bronnen.

¹⁵ Van der Valk, *Planologie*, 73-75, 88-90. De Natuurbeschermingswet dateert van 1968.

¹⁶ Voor de details van de wet zie J.W. Keiser, *Overheidszorg voor het natuurschoon* (Rotterdam, 1949) 50-53. De Natuurschoonwet is de afgelopen decennia diverse malen aangepast. Voor de huidige situatie zie: L.M. Holdert, *Natuurschoonwet 1928* (Deventer, 2008).

Natuurschoon langs de Linge bij Mariënweerd

(Nationaal Archief, fotocollectie Nederlandsche Heidemaatschappij)

aanwezigheid van moderne villa's, lelijke boerderijen of kaalgekapt terrein waren diskwalificaties op grond waarvan aanvragen door de Bosraad werden verworpen.¹⁷

De Natuurschoonwet voorzag zoals gezegd in forse kortingen of vrijstellingen in de directe belastingen voor landgoederen. De regeling was tamelijk soepel, een omvang van enkele hectaren was voldoende om in aanmerking te komen voor een kwalificatie als 'landgoed'. Deze maatstaf was vermoedelijk gekozen omdat veel bedreigde 'landgoederen' in feite buitenplaatsen waren waar maar weinig grond toe behoorde. Die grond had bovendien, in tegenstelling tot bij de landgoederen, weinig economisch nut, maar werd desalniettemin aangeslagen in vermogensbelastingen.¹⁸ De belangrijkste belasting die de landgoedeigenaren bedreigde was het successierecht. Deze belasting kende sinds 1911 een progressief tarief dat in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog fors werd verhoogd. Voor landgoedeigenaren was deze belasting sindsdien een nachtmerrie.¹⁹ In een tijd dat vermogens belegd in (met name) Russische leningen verdampten en lonen stegen, waardoor de inkomsten van de landgoedeigenaren toch al onder druk stonden, moest in één keer bij het overlijden van de

¹⁷ Bij zijn beschrijving van de totstandkoming van de Natuurschoonwet spreekt Van der Valk, *Planologie*, 88-90 dan ook over de discussie rond 'het kappen van bomen en verkavelen van buitenplaatsen'.

¹⁸ Dat kan worden opgemaakt uit de lijst van bedreigde landgoederen die de regering eind jaren twintig had laten opstellen op wens van de Tweede Kamer om zicht te krijgen op welke landgoederen nu concreet verloren dreigden te gaan. Buitenplaatsen in de westelijke provincies waren op deze lijst oververtegenwoordigd. Amsterdams Archief, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2114. Het onderscheid tussen buitenplaats en landgoed is in de praktijk uiteraard vloeiend.

¹⁹ Zie onder andere J.P. van Lonkhuyzen, 'Het verdwijnen van groote landgoederen', *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij*, XXXVII (1925) 67-79, en de reacties hierop in ibidem, 145-147 en 49-11; ibidem, XLIX (1937) 386-388. Zie ook L.H. Bodde Bouman, *Waarom verdwijnen onze landgoederen? De belastingdruk op kasteelbewoners* (Delden, 1937).

eigenaar door zijn erfgenamen een groot bedrag op tafel worden gelegd. Het knelpunt was de waarde die de Belastingdienst toekende aan het landgoed. Deze werd bepaald op de verkoopwaarde. Zeker in de buurt van de zich uitbreidende steden was de waarde van de landgoederen sinds de latere decennia van de negentiende eeuw gestegen terwijl het bijzonder lastig was landgoederen rendabel te houden.²⁰ De belastingaanslag kon zo hoog worden dat er in de praktijk niet veel anders op zat dan te besluiten het landgoed op te doeken of tenminste om daar grote delen van te verkopen. De Natuurschoonwet nu, stelde dat de waarde van het landgoed werd bepaald aan de hand van de bestemmingswaarde of anders gezegd: wat bracht het landgoed op wanneer het niet werd verkocht maar als landgoed werd geëxploiteerd? Dat scheelde een slok op een borrel, zo blijkt uit de overgeleverde gegevens ontleend aan de memories van successie, terwijl de verliezen voor de fiscus betrekkelijk gering waren. Tussen 1928 en 1941 veranderden 141 landgoederen die onder de NSW vielen door overlijden of, in een enkel geval, via schenking van eigenaar. Gerekend naar de marktwaarde werd toen een vermogen van fl. 24,7 miljoen overgedragen, maar gerekend naar de bestemmingswaarde ging het om een bedrag van fl. 13,7 miljoen, bijna de helft. De inkomstenderving aan successierechten van de staat bedroeg volgens een schatting uit 1950 slechts fl. 160.000 per jaar.²¹ Dat was een fractie van wat de successierechten in de jaren dertig en veertig opbrachten (namelijk fl. 38 à 66 miljoen per jaar).²² De fiscus was dan ook begin jaren vijftig van mening dat er bij het toepassen van de NSW ‘geen grote fiscale belangen in het spel waren.’²³ Dankzij de NSW konden honderden landgoederen relatief voordelig voor het nageslacht bewaard blijven.

De NSW voorzag duidelijk in een behoefte. In april 1950 kon de ANWB tevreden melden dat in Nederland tussen 1928 en 1950 meer dan 650 landgoederen met een totale oppervlakte van 100.000 hectare, ‘een gebied tweemaal zo groot als de Noordoostpolder’,

²⁰ Zie bijvoorbeeld P.J. van Cruyningen, *Landgoederen en landschap in de Graafschap* (Utrecht, 2005) 90-113 en S.W. Verstegen, ‘Het beheer van de bezittingen bij het Huis Hackfort 1803-1970’, in: F. Keverling Buisman, ed., *Hackfort. Huis en Landgoed* (Utrecht, 1998) 146.

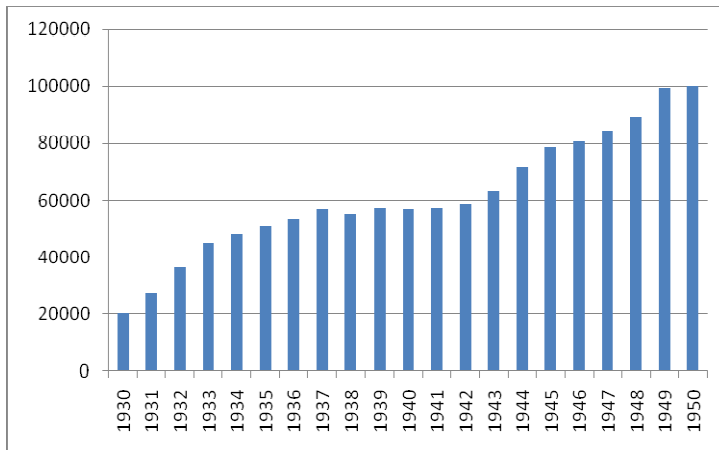
²¹ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Dienst Staatsbosbeheer, inv.nr. 507, natuurschoonwet, afschrift van een brief aan de Minister van Landbouw van 1 februari 1950 van de Stichting voor de Landbouw.

²² *Jaarcijfers voor Nederland* (Den Haag, CBS) over de jaren 1930-1946.

²³ Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en taakvoorgangers van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (1910) 1940-1965 (1966) (AAON), inv.nr. 3243, opmerking in een notitie van het ministerie van financiën in het kader van een discussie over de wenselijkheid van het wijzigingen van de NSW, 6 november 1951.

onder de natuurschoonwet was gebracht, waarvan 79.000 hectare was opengesteld voor het publiek (zie ook grafiek 1).²⁴

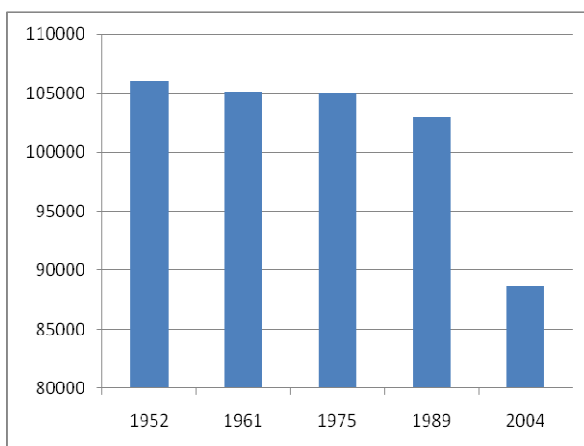
Grafiek 1 Omvang van het onder de NSW gebrachte terrein 1930-1950 in ha.

Bronnen bij Grafiek 1: medio 1930-1940: Nationaal Archief Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a. Medio 1941-1943: Nationaal Archief Toegang 2.14.73, archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966) inv. nr. 3241. Medio 1944-46: Eigen berekeningen mbv Nationaal Archief Toegang 2.11.50 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Dienst Staatsbosbeheer, inv. no. 507, natuurschoonwet. Eind 1947: J.W. Keiser, *Overheidszorg voor het natuurschoon* (Rotterdam 1949) 53.

Eind 1948, eind 1949, april 1950: Eigen berekeningen mbv Nationaal Archief toegangnr. 2.14.73 archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers, inv. nr. 4886.

Grafiek 2 Omvang van de onder de NSW gebrachte terreinen in diverse peiljaren 1952- 2004 in ha.

²⁴ ANWB, *De Toeristenkampioen*, aflevering 8, 15 april (1950) 229, 230.

Bronnen bij Grafiek 2: 1952: H. Schuttevâer, 'Een kwart eeuw fiscale bescherming van natuurschoon', *Weekblad voor voor Privaatrecht, Notaris-ambt en registratie*, 4335, 4336a, 20-2 en 27-2 (1953) 4. 1961: Amsterdams Archief, Archief Natuurmonumenten, inv. nr. 2379. 1975: Staatsbosbeheer, *The Nature Scenery Act 1928 in the Netherlands* (z.p. 1977) 6. 1989: G. de Boer, E. van de Kaa, *Landgoederen en Natuurschoonwet*. Scriptie Universiteit van Amsterdam, vakgroep Stad en Land/ Instituut voor Sociale Geografie 1992, 16, 19.

2004: Stichting Recreatie, *De openstelling van bos- en natuurterreinen van gemeenten en particulieren* (Den Haag, 2005) 14.

Die 100.000 hectare was een mijlpaal. Decennialang zou de 'teller' namelijk op ongeveer deze hoeveelheid beschermd natuurschoon blijven steken.²⁵ Rond 1950 stak de hoeveelheid 'natuur' die door deze wet werd beschermd met kop en schouders uit boven wat Natuurmonumenten aan bezit bij elkaar had weten te sprokkelen. In 1950 beschikte de vereniging zelf namelijk over niet meer dan een kleine 14.000 hectare.²⁶ Geen wonder dus dat voor Natuurmonumenten de Natuurschoonwet van groot belang was. Het maakte natuurbescherming en natuurrecreatie mogelijk op een schaal waar de vereniging zelf (nog) niet toe in staat was. Tegenwoordig is dat anders. In 2004 beschikte Natuurmonumenten over ruim 81.400 hectare, hetgeen aardig in de buurt komt van de totale oppervlakte van de landgoederen die onder de NSW vallen. De omvang daarvan is in het laatste kwart van de vorige eeuw namelijk teruggelopen tot 88.700 hectare (grafiek 2).²⁷

Landgoed en NSW-landgoed

Statistische gegevens over het bezit dat onder de NSW viel, geven geen uitsluitsel over de vraag wie de grootste landgoedeigenaren waren in Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw. Er werd namelijk niet per definitie een geheel landgoed onder de NSW gebracht. Delen van een landgoed konden daarvan worden uitgesloten, zoals behalve uit het voorbeeld van Duivenvoorde ook moge blijken uit tabel 1. Hierin is de omvang van tien willekeurige NSW-landgoederen die in 1946 onder de wet werden gebracht vergeleken met

²⁵ H.P. Gorter, *Ruimte voor Natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst* ('s Graveland, 1986) 73.

²⁶ Koninklijke Nederlandse Toeristenbond A.N.W.B., *Landgoederen en wandelterreinen in Nederland* (z.p. 1954) 174-175. Het bezit van de andere natuurbeschermingsorganisaties gezamenlijk bedroeg toen nog eens ca. 12.000 ha. Er zit een kleine overlap tussen beide categorieën omdat van *De Imbosch* en van *Groot Wolfheze* die in bezit waren van Natuurmonumenten in 1939 en 1940 respectievelijk 1.437 ha. en 111 ha. onder de NSW waren gebracht.

²⁷ Stichting Recreatie, *De openstelling van bos- en natuurterreinen van gemeenten en particulieren* (Den Haag, 2005) 14; Milieu & Natuur Compendium, september 2006, www.milieuennatuurcompendium.nl/indicatoren/nl1282-Openstelling-natuurgebieden.html?i=19-75 (geraadpleegd op 21 sept. 2009).

gegevens uit een ANWB wandelgids uit hetzelfde jaar. De tabel toont dat het niet ongebruikelijk was dat niet het gehele landgoed onder de NSW werd gebracht.

Om een idee te krijgen van de betekenis van die 100.000 hectare die onder de NSW was gebracht, kan er op worden gewezen dat in Nederland in het midden van de vorige eeuw ongeveer 165.000 hectare bos in eigendom van particulieren was. De NSW was primair gericht op het behoud van houtopstanden. Maar landgoedbezit is niet hetzelfde als bosbezit.²⁸ We kunnen dus niet eenvoudigweg stellen dat tweederde van het particuliere bosbezit onder de NSW was gebracht. De getallen maken wel duidelijk dat veel eigenaren van particuliere bossen hun bezit *niet* onder de NSW hadden gebracht.

Tabel 1 Omvang van 10 NSW- landgoederen uit 1946

landgoed	Kadastrale Gemeente(n)	NSW	ANWB
Slangenburg	Ambt- Doetinchem en Zelhem	693	730
Marquette	Heemskerk	103	110
De Hooge Veluwe	Arnhem, Ede, Apeldoorn, Rozendaal	5000	6800
Deelerwoud en Groenendaal	Beekbergen en Otterloo	689	2000
Bosserheide	Bergen	63	63
Ossenbroek	Beers en Haps	89	89
Haere, de	Doornspijk	127	127
Helenaveen	Deurne e.o.	340	340
Bergelt, het	Ermelo	59	59
Valkenberg	Rheden	57	50

Bronnen: Nederlandse Toeristenbond A.N.W.B., *Landgoederen en wandelterreinen in Nederland* (z.p. 1946);

Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV). Dienst Staatsbosbeheer, inv. no. 507, natuurschoonwet.

Het statistisch materiaal is om een andere reden evenmin geschikt om de vraag te beantwoorden wie de voornaamste landgoedeigenaren in Nederland waren. Het was immers mogelijk om meer onroerend goed te bezitten dan een enkel landgoed, en niet al dat bezit hoefde onder de NSW te vallen.²⁹

²⁸ Volgens de Stichting Recreatie, *De openstelling*, 14, bestond in 2004 64% van de oppervlakte grond onder de NSW uit bos.

²⁹ Zie voor een concreet voorbeeld S.W. Verstegen, 'Het beheer van de bezittingen bij het Huis Hackfort', 147.

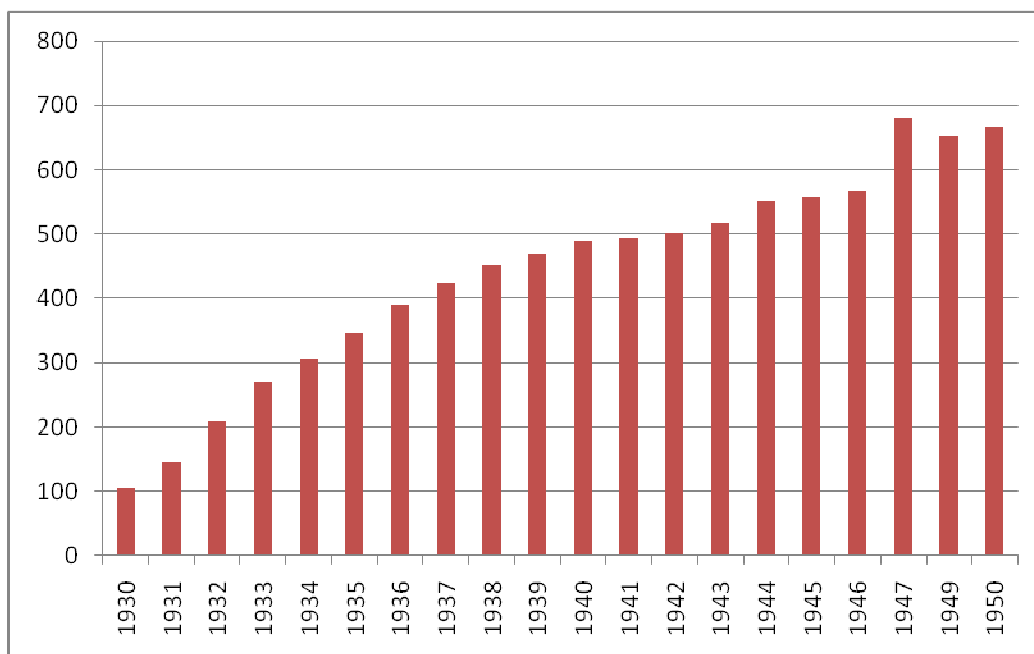
Een laatste kanttekening ten aanzien van het aandeel van de adel in het beschermde natuurschoon: de belastingvoordelen die de NSW bood koppelde de wet aan de wens van menig particuliere landgoedeigenaar om zijn bezit ongeschonden door te geven aan het nageslacht. Als die mentaliteit sterker leefde bij edelen, waarover later iets meer, dan kan het dus zijn dat het adellijk bezit binnen de NSW oververtegenwoordigd is.

Het aandeel van adellijk grondbezit van land dat onder de NSW werd gebracht

Mogelijkheden en beperkingen van het statistische materiaal

In 1928 trad de NSW in werking. Met ingang van 1930 hield het ministerie van financiën bij welke landgoederen er onder de NSW waren gebracht en welke er aan werden onttrokken. Dergelijke jaaroverzichten zijn gemaakt tot in ieder geval juli 1943. Zoals in grafiek 1 is te zien, stabiliseerde het bezit onder de NSW zich aan het einde van de jaren dertig. Na het begin van de Tweede Wereldoorlog viel het aantal nieuwe aanmeldingen vrijwel stil. Tussen juli 1940 en maart 1941 werden er maar enkele nieuw landgoederen onder de wet gebracht (zie grafiek 3).

Grafiek 3 Het aantal onder de NSW gebrachte landgoederen 1930- 1950

Bronnen: zie grafiek 1

Het begin van de oorlog is daarom een goed moment om de balans op te maken. Vanaf het voorjaar van 1942 ging het aantal NSW-landgoederen opnieuw snel stijgen, hetgeen voor een belangrijk deel het gevolg was van de toename van landgoed NV's onder de NSW. In mei 1942 besloot de bezetter namelijk dat landgoed NV's vrijgesteld zouden worden van vennootschapsbelasting als hun landgoed onder de NSW werd gebracht.³⁰ In 1946 behoorde meer dan 10.000 hectare, iets meer dan een achtste van het totaal aan NSW-terreinen, aan een kleine dertig landgoed NV's. Het statistisch materiaal van het Ministerie van Landbouw geeft meestal geen uitsluitsel over de vraag aan wie deze NV's toebehoorden en dus ook niet of het hier landgoederen betrof in handen van adellijke families. Verder werd in deze jaren ook ruim 6.400 hectare in handen van stichtingen onder de wet gebracht waarvan verreweg het grootste deel 5.000 hectare) toebehoorde aan Stichting De Hoge Veluwe. In 1947 schoot het aantal onder de NSW gebrachte landgoederen opnieuw omhoog, nu omdat landgoederen die in dat jaar werden aangemeld alsnog konden profiteren van een verlichting van de in 1946 ingestelde vermogensaanwasbelasting.³¹ Het zou goed zijn geweest om voor 1950 opnieuw de balans op te maken van het adellijk aandeel in de NSW, omdat het NSW-bezit zich toen opnieuw stabiliseerde, maar het ziet er naar uit dat deze analyse niet mogelijk is. In de tot nu toe achterhaalde gegevens van na de Tweede Wereldoorlog die betrekking hebben op de tussen 1948-1965³² ontstane NSW-landgoederen, ontbreken de namen van de eigenaren. Daarmee is het ondoenlijk na te gaan hoeveel NSW-terreinen rond 1950 aan de adel behoorden. Het onderzoek concentreert zich daarom in eerste instantie op de jaren 1930-1940.

Wel is het mogelijk de situatie aan het einde van het interbellum te vergelijken met die rond 1970. De bronnen hiervoor zijn niet, zoals in de vooroorlogse jaren, gebaseerd op de toekenning van de status van NSW-landgoed, maar op gegevens uit de memories van successie. In de periode 1930-1941 hield het ministerie van financiën bij hoeveel het onder de NSW gebrachte bezit waard was volgens de bestemmingswaarde en volgens de verkoopwaarde; dit om de financiële gevolgen van de wet in beeld te kunnen krijgen.³³ Tijdens de debatten in de jaren zeventig rond de vraag of de Natuurschoonwet aangepast

³⁰ *Het Vaderland* 5 mei 1942. Het artikel in *Het Vaderland* verwijst naar de *Staatscourant* van 4 mei 1942. Te raadplegen via <http://kranten.kb.nl/index2.html>.

³¹ Keiser, *Overheidszorg*, 53.

³² Het betreft hier de maandelijks overzichten die het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap maakte ten behoeve van de pers. Nationaal Archief, Archief van de afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming en taakvoorgangers van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (1910) 1940- 1965 (1966) inv.nr. 4886.

³³ Nationaal Archief, Afdeling Domeinen Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898- 1941, inv.nr. 994a.

moest worden, werden dergelijke gegevens ook verzameld.³⁴ Het gaat hier dus om de gegevens van overleden eigenaren van NSW-bezit (of over schenkingen) waarover successierechten moesten worden betaald. Wanneer we deze gegevens zien als een willekeurige steekproef onder de eigenaren van NSW-landgoederen, hetgeen niet ongebruikelijk is bij berekeningen rond het vaststellen van vermogens³⁵, kunnen de waarden van de NSW-landgoederen in de twee perioden met elkaar worden vergeleken. We gaan hierbij uit van de bestemmingswaarde omdat dat het criterium was van wat een NSW-landgoed tot ‘beschermde natuurschoon’ maakte. Het aantal vererfde of geschonken landgoederen uit de jaren 1930-1941 bedroeg 141, gemiddeld 12 per jaar, het aantal uit de jaren 1969-1974 bedroeg 133, gemiddeld 22 per jaar. Het aantal landgoederen dat onder de NSW viel was inmiddels fors toegenomen, van ruim 500 tot bijna 890, hetgeen deze toename van het aantal relevante sterfgevallen en schenkingen verklaart.

De situatie in de jaren dertig van de twintigste eeuw

Wanneer nu de gegevens uit de periode 1930-1940 op een rij worden gezet, is de aanwezigheid van de adel opvallend.³⁶ De gemaakte overzichten uit die jaren tellen 524 landgoederen met een gezamenlijke omvang van ruim 65.000 hectare waarvan er 180, oftewel een derde, toebehoorden aan getitelde en ongetitelde adel (baronnen, jonkheren, graven en een enkele buitenlandse edele). Het betrof hier weliswaar een minderheid, maar deze minderheid was wel goed voor 54% van de hoeveelheid onder de NSW gebracht natuurschoon. Nog opmerkelijker wordt deze adellijke positie als we kijken naar de grootste landgoederen. Van de qua omvang tien grootste NSW-landgoederen die aan particulieren toebehoorden, waren er negen in het bezit van adellijke families. Deze negen grote adellijke landgoederen, nog geen twee procent gerekend naar het aantal, waren goed voor maar liefst 20% van het onder de NSW gebrachte grondbezit (zie tabel 1). Het waren ook de enige particuliere NSW-landgoederen met een omvang van meer dan 1.000 hectare. Dergelijke landgoederen werden door de Bosraad als bijzonder waardevol gezien. Over Ruurlo bijvoorbeeld oordeelde de raad: ‘Het betreffende landgoed ter grootte van pl. m 1200 h.a. behoort tot de enkele zeer groote

³⁴ Nationaal Archief, Centrale Organisatie van Staatsbosbeheer 1945-1989, archiefbloknummer 5144, inv.nr. 6380.

³⁵ W. Verstegen, ‘National wealth and income from capital in the Netherlands ca. 1805-1910’, *Economic and social history in the Netherlands*, VII (1996) 73-108. In 1975 bedroeg het aantal landgoederen onder de NSW 890, *The Nature Scenery Act 1928* (Staatsbosbeheer, 1977) 6.

³⁶ In de berekening is uitgegaan van die personen die in de overzichten een adellijke titel of predikaat hadden, aangevuld met de bezittingen van de erfgenamen van adellijke families.

landgoederen van ons land [...] waarmee het natuurschoon der streek staat of valt' (zie ook kaart 3, NSW-landgoederen rond het huis Ruurlo).

Als we uitgaan van de 25 grootste particuliere landgoederen, blijft de adel overheersend. Zeventien daarvan waren in adellijke handen. Deze zeventien adellijke bezittingen waren goed voor bijna een derde (ruim 31%) van het onder de NSW gebrachte natuurschoon. Bij deze cijfers waan je je even in het *ancien régime*.

Overigens is het beeld niet anders als we uitgaan van de gegevens uit de ANWB wandelgids van 1946 waarin naast NSW landgoederen allerlei andere, meestal voor het publiek toegankelijke, terreinen waren opgenomen. Ook in die gids domineerde de adel in de top tien van particuliere landgoederen (tabel 3).

Tabel 2 De tien grootste particuliere NSW landgoederen 1930-1940

eigenaar	titel	landgoed	Kadastrale gemeente	Oppervlakte in ha.
R.F. van Heeckeren van Wassenauer	Baron	Twickel	Delden	3.120
F.J.W. van Pallandt van Rosendael	Baron	Rosendael	Rozendaal	2.165
G.J.G. Ch. van Aldenburg Bentinck,	Graaf	Amerongen, Zuylestein	Amerongen, Leersum	1.906
S.J. van Tuyll van Serooskerken	Baron	heerlijkheid Heeze en Leende	Heeze, Zes Gehuchten	1.832
J.C. van Heeckeren van Kell	baronesse	Huize Ruurlo	Ruurlo	1.190
Ph. D. van Pallandt van Eerde	Baron	Eerde	Ommen, Den Ham	1.128
A.R.Z. van Rechteren Limpurg	Graaf	Rechteren	Dalfsen	1.088
W.F.C.H. Bentinck en Waldeck Limpurg	Graaf	Middachten	Dieren, Rheden	1.027
M.R. Bentinck tot Buckhorst	Baron	Junne en Beerse	Ommen	1.013
G.F.M. Pathuis	mr.	Vilsteren	Ommen	969,8

Bron: Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a. Hier is uitgegaan van de grootte van de landgoederen op het moment dat zij werden erkend als NSW-landgoed. Eventuele tussentijdse wijzigingen in de periode 1930-1940 zijn hierin niet verwerkt.

Tabel 3 De tien grootste particuliere landgoederen in de ANWB gids van 1946

naam	Kadastrale gemeente	opp	Eigenaar
Twickel	Delden	3.100	M. Baronesse van Heeckeren van Wassenaer
Horn	Horn	2.450	R. Magnée de Horn
Deelerwoud	Hoenderloo	2.000	Douairière van Reelaar van Spijkenisse
heerlijkheid Heeze en Leende	Heeze	1.700	S.J. baron van Tuyll van Serooskerken
Duingebied Van der Vliet	Overveen	1.320	erven van der Vliet
Ruurlo, kasteel	Ruurlo	1.200	mr. W. baron van Heeckeren van Kell,
Rechteren	Rechteren	1.088	A.R.Z. Graaf van Rechteren Limpurg
Weldam, Wegdam, Wiene en Monte Bello	Goor	1.015	erven F.G.U.W. Graaf Bentinck,
Enghuizen	Hummelo	1.000	A.S.H. graaf van Rechteren Limpurg
Middachten	De Steeg	1.000	W.F.C.H. graaf Bentinck en Waldeck Limpurg,

Het overgrote deel van het adellijk grondbezit onder de NSW lag, zoals te verwachten viel, in de oostelijke provincies Overijssel, Gelderland en Utrecht. We vinden hier 80% van het adellijk grondbezit, maar ook het zwaartepunt van het NSW-bezit in het algemeen bevindt zich hier. Met name de provincies Groningen, Friesland, Drenthe en Zeeland kenden nauwelijks NSW-landgoederen en nog minder adellijke landgoederen. In Drenthe lagen drie landgoederen, alle in het bezit van de familie De Vos van Steenwijk (Havixhorst, Dickninge en Voorwijk). Oranjewoud (60 haectare), De Slotplaats (237 hectare), Herema State (7 hectare) en Rinsma State (11 hectare) in Friesland waren de enige andere adellijke landgoederen in de overige perifere provincies die tussen 1930 en 1940 onder de NSW werden gebracht. Daarbij vergeleken was het aantal adellijke NSW-landgoederen in het Zuiden (Noord-Brabant en Limburg) nog relatief hoog. Hier lagen destijds 20 adellijke landgoederen. De meeste waren kleiner dan 150 hectare. Noord- en Zuid-Holland telden samen 28 adellijke NSW-landgoederen, meest buitenplaatsen langs de kust. De echte grote adellijke landgoederen onder de NSW van meer dan 400 of 500 hectare vinden we bijna alleen in de twee oostelijke provincies Overijssel en Gelderland.

Het landgoed Oranjewoud in 1928 (Nationaal Archief, fotocollectie Elsevier)

Adellijke NSW-landgoederen waren doorgaans groter dan die van niet-edelen. 42% van de adellijke NSW-landgoederen was groter dan 100 hectare. Onder de niet-adellijke NSW-landgoederen was dat percentage maar 21%. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er geen kleine adellijke NSW-landgoederen waren. Buitenplaatsen zoals Oosterbeek bij Wassenaar, in de negentiende eeuw gekocht door A.W. baron van Brien (1783-1854) en tot 1935 in bezit van zijn familie, had een omvang van maar 11 hectare. Een saillant detail in de geschiedenis van de NSW is dat van dit landgoed, dat in 1932 onder de NSW was gebracht, de aanmerking als landgoed in 1936 werd ingetrokken. De Belastingdienst had bij de Bosraad geprotesteerd tegen de aanwezigheid van de filmstudio's van Filmstad op dit landgoed en vond dat daarmee het karakter van landgoed in de zin van de Natuurschoonwet verloren was gegaan.³⁷

Een interessant onderscheid binnen de adel is nog dat tussen de jonkheren en -vrouwen enerzijds en de getitelde adel (graven en baronnen) anderzijds. Het grondbezit onder de NSW van de jonkheren kwam niet boven de 475 hectare uit (tabel 4). Één van de grootste NSW-landgoederen in eigendom van een jonkheer (L.M. van Reigersberg Versluys (1883 - 1957)) was Zwaluwenburg, bij Elburg (Zwaluwenburg is roze ingekleurd op de kaart). Het natuurschoon van dit landgoed werd door de Bosraad als volgt omschreven:

Voor het grootste deel is het bezet met bosch, terwijl ook verspreid daartusschen gelegen, niet met houtopstanden bezette terreinen voorkomen welke ligging echter

³⁷ Nationaal Archief, Archief van jhr. Mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck, inv.nr. 45 notulen Boschraad 28-10 1935.

De 62 jonkheren en -vrouwen, een derde van de edelen op de lijst, waren goed voor slechts 20% van het adellijk bezit; de getitelde adel overheerste zowel getalsmatig als qua oppervlakte het beschermde adellijke natuurschoon in het interbellum.

Tabel 4 De tien grootste NSW- landgoederen van jonkheren 1930-1940

eigenaar	landgoed	Kadastrale gemeente	ha.
P.J. Bosch van Drakestein	Drakestein	Baarn, De Bilt, Zeist	473
A.J.M.Ch. de la Court	Baast, de	Oirschot, Oostelbeers	472
L.M. van Reigersberg Versluys	Zwaluwenburg	Oldebroek	389
erven van L.H.J.M. van Asch van Wijck	Prattenburg	Rhenen en Veenendaal	368
Ridder Pauw van Wieldrecht	Broekhuizen	Leersum, Amerongen	336
erfgenamen G.S. Boreel	Westerhout	Wijk aan Zee, Heemskerk, Velsen	312
R.A.P.Sandberg tot Essenburg	De Bannink	Diepenveen, Bathmen	278
J.C. Martens van Sevenhoven,	Velhorst	Laren	270
E.E.L. Bosch van Drakesteijn	Zelle, 't	Hengelo	268
W.A.W. van Schuylenburch	Schuylenburch	Gendringen, Wisch	261

Bron: zie tabel 2

Het ziet er overigens naar uit dat edelen over het algemeen sneller dan andere landgoedeigenaren besloten hun landgoed onder de NSW te brengen. Bij tweederde van de adellijke landgoederen die voor de Tweede Wereldoorlog onder de NSW waren gebracht, gebeurde dat binnen vier jaar (tussen 1929 en 1933). Van de andere landgoedeigenaren was dat aan het einde van 1933 significant minder, namelijk 44%. De mogelijkheid die de NSW bood om voorouderlijk bezit te continueren, werd vooral gebruikt door adellijke families. Het verschil moet dan ook betekenen dat de drang tot behoud van het familiebezit hier sterker leefde dan bij niet-adellijke families.

De conclusies zijn duidelijk. De adel, en daarbinnen de getitelde adel, drukte een zeer zwaar stempel op het behoud van het Nederlandse natuurschoon in de periode tot de Tweede Wereldoorlog. Iets meer dan de helft van het onder de NSW gebrachte natuurschoon was toen in adellijke handen en de grootste NSW-landgoederen behoorden toe aan adellijke geslachten. Het doorsnee adellijke NSW-landgoed was bovendien groter dan dat van niet-edelen.

Continuïteit en discontinuïteit: de jaren '30 en de jaren '70 vergeleken

In de naoorlogse jaren verwierven natuurbeschermingsorganisaties steeds meer voormalige landgoederen, waarvan vele ook overgingen in handen van stichtingen. Veel van dergelijke landgoederen bleven onder de NSW gerangschikt. Toch bestaat er nog altijd bijzonder veel particulier natuurerrein. In 2004 ging het om niet minder dan 134.000 hectare.³⁹ Op basis van materiaal uit de memories van successie die berusten in het archief van Staatsbosbeheer kan worden geschat in hoeverre de sterke adellijke positie binnen het particuliere natuurschoon in de decennia na de oorlog behouden bleef, dan wel dat de edelman als natuurbeschermers-landgoedeigenaar had afgedaan. Deze analyse gebeurt hier, mede omdat er geen gegevens zijn over de oppervlakte van de vererfde en geschonken landgoederen, op basis van de *waarde* van de particuliere landgoederen.

Uitgaande van het totaal aan NSW-bezit overgedragen vermogen – dus niet van het aantal hectare – bezat de adel in de periode 1930-1943 61% van het particuliere NSW-bezit, terwijl 40% van de overgedragen NSW-landgoederen toebehoorden aan edelen. Deze cijfers liggen hoger dan de cijfers die betrekking hebben op de oppervlakten land die onder de NSW waren gebracht. Een verklaring kan zijn dat de waarde van adellijke landgoederen, om welke reden dan ook, gemiddeld hoger lag dan van het bezit van niet-edelen. Het kan ook een zwakte van de steekproef zijn. Maar deze cijfers versterken wel wat we al weten: de adel was de grootste speler in het beschermde natuurschoon in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog. Ook gerekend naar de bestemmingswaarde behoorden toen negen van de tien grootste landgoederen toe aan edelen (tabel 5) en ook in deze benadering stak het landgoed Twickel met kop en schouders boven de rest uit.

In de jaren zeventig bleek de situatie wel te zijn veranderd. Nog maar een kwart in plaats van 40% van de vererfde en geschonken beschermde landgoederen behoorde toe aan edelen. Maar in totaal waren deze 33 adellijke landgoederen toch goed voor 47% van het overgedragen NSW-vermogen. De teruggang ten opzichte van de jaren dertig (61%) is duidelijk, desalniettemin blijft de adel opmerkelijk sterk vertegenwoordigd bij de bescherming van particulier natuurschoon.

De grootste adellijke landgoederen die onder de NSW vielen, bleven ook na de Tweede Wereldoorlog, wat hun waarde betreft tenminste, groter dan die van niet-adellijke landgoedeigenaren. Wat de top tien betreft is de ontwikkeling eveneens opmerkelijk. De tien in financiële zin meest waardevolle vererfde of geschonken NSW-landgoederen waren rond

³⁹ www.milieuennatuurcompendium.nl/indicatoren/nl1282-Openstelling-natuurgebieden.html?i=19-75 .

1970 allemaal in bezit van adellijke families. Hierbij is een toename van het aandeel van de jonkheren en -vrouwen te zien. Zij waren overigens niet sterker vertegenwoordigd in het totale overgedragen particuliere NSW-bezit. De twaalf jonkheren en -vrouwen uit onze steekproef waren rond 1970 goed voor een vijfde van het vererfde of geschonken adellijke NSW-bezit. In de jaren 1930-41 was dat iets meer geweest, namelijk een kwart.

Tabel 5 De tien grootste NSW- landgoederen in Nederland gerekend naar de bestemmingswaarde in guldens in 141 memories van successie uit de jaren 1928- 1941

eigenaar	Landgoed	Kadastrale gemeente	bestemmingwaarde
R.F. van Heeckeren van Wassenauer	Twickel	Delden	842.735
M.Ch. van Heeckeren van Enghuizen	Enghuizen	Hummelo	599.891
F.J.W. van Pallandt van Rosendael,	Rosendael	Rozendaal	541.036
B.F.W. van Westerholt van Hackfort,	Hackfort	Vorden	509.954
G.J.G.Ch. van Aldenburg Bentinck,	Amerongen en Zuylenstein	Amerongen, Leersum	417.609
AF.L. van Rechteren Limpurg,	Almelo	Alemelo, Tubbergen	381.000
R.E.W. van Weede	De Poll en Nijenbeek	Voorst, Wilp	365.834
S.W. van Heeckeren van Kell,	Ruurlo, huize	Ruurlo	346.020
E.C.J. van Heeckeren van Kell,	Ruurlo, huize	Ruurlo	297.912
A.J. van Nagell tot Ampsen,	Ampsen	Laren	256.878
Jhr. L.D.C.Six,	Gooilust/Korverbosch	's Graveland	253.129

Bron: Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a.

Tabel 6 De tien grootste NSW- landgoederen in Nederland gerekend naar de bestemmingswaarde in guldens in 133 memories van successie uit de jaren 1969-73

eigenaar	titel	Landgoed	bestemmingswaarde
J.S.Clifford Kocq van Breugel-Thurkow	jkvr.	Bornia	3.600.000
A.P.C. van Karnebeek	jhr.	De Heerlijkheid Eese	3.356.000
L.H.K.C. van Asch van Wijck	jhr.	Prattenburg	2.716.400
A.S.H. van Rechteren Limpurg	graaf	Enghuizen	2.516.623
E.M.M.S.L. van Aldenburg Bentinck	baronesse	De Hazenberg	2.404.700
W. van Heeckeren van Kell	baron	Huize Ruurlo	2.005.661
M.E. van Pallandt	baronesse	't Reelaer	1.840.000
O.A.E. van Verschuer	baron	De Jansberg	1.500.000
J.C.Martens van Sevenhoven	jhr.	Velhorst	1.329.859
H.W.C.Hooft	jhr.	Geerestein	1.113.299

Bron: Nationaal Archief. Centrale Organisatie van Staatsbosbeheer 1945-1989, archiefbloknummer 5144, inv. nr. 6380.

Hierbij moet nog worden gememoreerd dat het gaat om de landgoederen en niet om het totale persoonlijke bezit. Immers, particulieren konden meerdere landgoederen bezitten. Wat dat laatste betreft spande de houthandelaar J. van der Krol rond 1970 de kroon. Met tien NSW-landgoederen in bezit met een gezamenlijke waarde van ruim zes miljoen gulden liet hij iedereen ver achter zich, maar hij is de uitzondering die de regel bevestigt.

Conclusies

De Natuurschoonwet gaf (en geeft) eigenaren van particuliere landgoederen een belangrijke steun in de rug om in economisch en fiscaal zware tijden de rentabiliteit van hun bezit te verbeteren. Het was een mogelijkheid die honderden landgoedeigenaren hebben aangegrepen. Hieronder bevonden zich vele adellijke families. Hoe belangrijk hun aandeel was rond het midden van vorige eeuw is het onderwerp van dit artikel, dat als voornaamste beperking heeft dat het zich beperkt tot het particulier bezit dat viel onder de Natuurschoonwet. Welke rol de adel speelde in het behoud van het natuurschoon via landgoed- NV's of stichtingen is niet uit deze cijfers op te maken, maar duidelijk zijn de conclusies wel. De adellijke aanwezigheid in

het beschermde particuliere natuurschoon in Nederland was in de halve eeuw tussen de totstandkoming van de natuurschoonwet in 1928 en de herziening van die wet in de jaren zeventig opmerkelijk groot. De grootste beschermde particuliere landgoederen behoorden zowel in de jaren dertig als rond 1970 toe aan edelen, waarbij rond 1970 een aantal jonkheren en -vrouwen zich in de 'top tien' had weten te nestelen. Adel en natuurschoon vallen niet samen. Maar als onze steekproef met gegevens uit de memoires van successie inderdaad representatief is, was niet alleen voor de Tweede Wereldoorlog, maar nog ver daarna het particuliere beschermde natuurschoon voor ongeveer de helft in adellijke handen. Daarbij kwam aan het licht dat adellijke families sneller dan anderen hun landgoed via de natuurschoonwet uit 1928 in veiligheid brachten voor de fiscus in plaats van het te verkopen, hetgeen puur economisch gezien de meest rationele optie zou zijn geweest. Niet alleen in bestuurlijke zin, maar ook metterdaad heeft de Nederlandse adel in een periode waarin de natuurbescherming nog in de kinderschoenen stond dankzij de Natuurschoonwet een grote bijdrage kunnen leveren aan de instandhouding van het Nederlandse natuurschoon.